

บทสรุปผู้บริหาร

โครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (UNDP) องค์การอาหารและการเกษตรแห่งสหประชาชาติ (FAO) และองค์การการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ได้ร่วมมือกันสนับสนุนการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของโครงการด้านการพัฒนาความเป็นอยู่ของประชาชนบนพื้นที่สูงในจังหวัดแม่ฮ่องสอน (UNJP) โดยมีเป้าหมาย จะสร้างความเข้มแข็งให้การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และสร้างโอกาสให้กับชุมชนท้องถิ่นในพื้นที่จังหวัดแม่ฮ่องสอน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนด้อยโอกาสให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีและบรรเทาความยากจนของชนกลุ่มน้อย โดยใช้การท่องเที่ยวเชิงนิเวศและการท่องเที่ยวโดยชุมชนเป็นเครื่องมือในการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ ตามที่ระบุไว้ในผลลัพธ์ 1.3 ของโครงการด้านการพัฒนาความเป็นอยู่ของประชาชนบนพื้นที่สูงในจังหวัดแม่ฮ่องสอน การศึกษาในครั้งนี้นับเป็นกุญแจสำคัญเพื่อสนับสนุนการพัฒนาตามยุทธศาสตร์ของ UNJP

ผลลัพธ์ที่ 1

เพื่อส่งเสริมผลผลิต กระจายฐานเศรษฐกิจและส่งเสริมเศรษฐกิจหรือวิสาหกิจชุมชน เพิ่มรายได้ของชาวบ้านผู้อยู่ในพื้นที่ห่างไกล (ชุมชนเกษตรกรรม, ชนกลุ่มน้อย, ผู้อพยพในที่พักรั่วคราวและศูนย์อพยพ) โดยการส่งเสริมศักยภาพและทักษะในการพัฒนา

ผลผลิต 1.3 หน่วยงานท้องถิ่นได้ใช้การท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็น โอกาสในการสนับสนุนการพัฒนาท้องถิ่น

ดำเนินการสำรวจและประเมินแหล่งท่องเที่ยวที่มีศักยภาพของเพื่อการพัฒนา

ดำเนินการวางแผนเชิงยุทธศาสตร์กับหน่วยงานท้องถิ่นที่มีบทบาทและชุมชนเป้าหมาย

ให้ความช่วยเหลือทางด้านเทคนิค การฝึกอบรม และสนับสนุนให้เกิดการดำเนินงานตามแผนปฏิบัติการ

การท่องเที่ยวมีการเติบโตขึ้นอย่างมาก โดยเฉพาะในด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่มีศูนย์กลางอยู่ที่การเดินทางเพื่อการเยี่ยมชมและเพลิดเพลินกับธรรมชาติ มรดกทางวัฒนธรรมของสถานที่นั้น จังหวัดแม่ฮ่องสอนมีแหล่งท่องเที่ยวที่โดดเด่นและมีคุณค่าซึ่งเป็นโอกาสและความท้าทายหลายประการในด้านหนึ่งการท่องเที่ยวสามารถเข้าสู่จังหวัดเป็นจำนวนมากและทำให้เกิดการลงทุนในท้องถิ่นในด้านการท่องเที่ยวทั้งที่เป็นงาน บริการและการก่อสร้างเกิดการจ้างงาน ในอีกด้านหนึ่งการพัฒนาที่ขาดสมดุลได้สร้างผลกระทบเชิงลบด้านสิ่งแวดล้อมและสังคมจากการท่องเที่ยวทรัพยากรที่รองรับอุตสาหกรรมท่องเที่ยวจึงตกอยู่ในภาวะเสี่ยงที่อาจได้รับความเสียหายจนไม่สามารถเรียกกลับคืนได้เหมือนเดิม UNJP มีเป้าหมายที่จะจะสร้างความเข้มแข็งให้การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และสร้างโอกาสให้กับชุมชนท้องถิ่นในพื้นที่จังหวัดแม่ฮ่องสอน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนด้อยโอกาส การสำรวจข้อมูลพื้นฐานนี้จะช่วยเป็น แนวทาง การออกแบบแผนการพัฒนา โดยการศึกษาทเรียนกรณีที่ประสบความสำเร็จและ โอกาสใหม่ ๆ รวมถึงแนวทางที่จะสร้างการท่องเที่ยวแม่ฮ่องสอนสู่ความยั่งยืน

1) ภาวะจังหวัดเรื่องการทท.เชิงนิเวศ 2) ผู้ประกอบการด้านการทท.3) การจัดการทท.โดยชุมชน

รูปที่ 1 แสดงแผนงานในการศึกษาและจัดทำรายงานผลการศึกษา

ทาง UNJP ได้มอบหมายให้สถาบันการท่องเที่ยวโดยชุมชน (CBT-I) ทำการศึกษาเพื่อหาแนวทางในการสนับสนุนการทำงานเรื่องการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ จ.แม่ฮ่องสอน ในอนาคตใน 3 กลุ่มเป้าหมาย ได้แก่

- 1) สำนักท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดแม่ฮ่องสอน (ททจ.)
- 2) มัคคุเทศก์อาชีพและมัคคุเทศก์ชุมชน
- 3) ชุมชนเป้าหมาย

ภายใต้ข้อกำหนดดังกล่าว ทางสถาบันการท่องเที่ยวโดยชุมชน (CBT-I) ได้เสนอผลการศึกษาเพื่อการปฏิบัติงานใน 3 ระดับ ด้วยกัน กล่าวคือ

1. ในระดับจังหวัด : ควรให้ความสำคัญกับการสนับสนุนการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในตัวเมืองแม่ฮ่องสอนอย่างเป็นระบบ จากทุนเดิมที่แม่ฮ่องสอนมียุทธศาสตร์การขับเคลื่อนเรื่องการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เป็นจังหวัดที่มีประสบการณ์เรื่องนี้ มีบุคคลหลายฝ่ายทั้งภาครัฐ เอกชน และชุมชนที่มีความมุ่งมั่นตั้งใจและให้ความสำคัญกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ การท่องเที่ยวโดยชุมชน และมรดกทางวัฒนธรรม ปัจจุบันผู้ที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวกำลังเผชิญกับ ความท้าทาย อย่างยิ่ง โดยเฉพาะการแข่งขันทางการท่องเที่ยวที่เข้มข้นมากขึ้น หากแม่ฮ่องสอน จะยืนหยัดอยู่ได้ท่ามกลางการแข่งขัน จ.แม่ฮ่องสอนต้องแข่งขันที่คุณภาพของการท่องเที่ยวและดึงเอาอัตลักษณ์ที่โดดเด่นเรื่องการท่องเที่ยวเชิงนิเวศออกมาให้ได้ ซึ่งถึงเวลาแล้วที่จะต้องมีการริเริ่มการทำงานกับภาคีที่เกี่ยวข้องในตัวเมืองแม่ฮ่องสอนให้มีความตระหนักเข้าใจ และทำงานร่วมกันอย่างเข้มแข็งเป็นกลไกหลักที่จะช่วยให้การขับเคลื่อนเรื่องการท่องเที่ยวเชิงนิเวศประสบผลสำเร็จและสามารถมีอิทธิพลต่อความสำเร็จในระดับท้องถิ่นด้วยเช่นกัน

ยุทธศาสตร์สำคัญสองประการที่จะช่วยให้การท่องเที่ยวเชิงนิเวศประสบความสำเร็จ คือ ประการแรก การสร้างภารกิจและกลไกการทำงานเรื่องท่องเที่ยวที่ยั่งยืน (Sustainable Tourism Future Taskforce) โดยมีททจ. เป็นผู้ประสาน ดึงเอาผู้มีประสบการณ์และเป็นที่ยอมรับด้านการท่องเที่ยว เชิงนิเวศในจังหวัดแม่ฮ่องสอนเข้ามา พัฒนา รูปแบบการท่องเที่ยว เชิงนิเวศร่วมกันโดยที่ไม่ลืมนำเอางานวิจัยที่เคยมีมาใช้ประโยชน์ โดยที่คณะทำงานชุดนี้ควรที่จะมีองค์ประกอบของคนรุ่นใหม่เข้ามาร่วมช่วยในการสร้างเส้นทางท่องเที่ยวเชิงนิเวศและเส้นทางมรดกทางวัฒนธรรมในแม่เมืองแม่ฮ่องสอน และเข้าไปมีส่วนร่วมร่วมกับชุมชนท้องถิ่นที่ทำเรื่องนี้ตามเทศกาลและจังหวะเวลาที่เหมาะสม

ปัจจุบันจำนวนนักท่องเที่ยวอิสระมีแนวโน้มเดินทางเข้ามาท่องเที่ยวมากขึ้นเรื่อย ๆ เนื่องจากไม่มีเที่ยวบินนานาชาติและปรากฏการณ์ที่เปลี่ยนไป กล่าวคือ 1) นักท่องเที่ยวเริ่มศึกษาหาข้อมูลแผนการเดินทางเองและทำการจองได้ทางอินเทอร์เน็ต 2) นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่เลือกที่จะเดินทางเข้ามาท่องเที่ยวมากขึ้น จำเป็นต้องมีการพัฒนากิจกรรมต่าง ๆ เพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการของนักท่องเที่ยวซึ่งให้คุณค่ากับ การสำรวจธรรมชาติ ด้วยการเดินทางท่องเที่ยวด้วยตนเอง

คณะทำงานด้านการท่องเที่ยวที่ยั่งยืนควรพัฒนาเรื่อง **“เข็มทิศนำทางการท่องเที่ยวท้องถิ่น : Local Compass (Local Community Online Maps Providing Access to Sustainable Suppliers)”** โดยการนำร่องที่ในเมืองแม่ฮ่องสอน ให้มีเส้นทางศึกษามรดกทางวัฒนธรรมหรือธรรมชาติที่นักท่องเที่ยวสามารถเที่ยวได้ด้วยตัวเอง มีแผนที่ ๆ มีข้อมูลคุณภาพเปิดโอกาสให้นักท่องเที่ยวอิสระได้สำรวจและดื่มด่ำกับมรดกทางวัฒนธรรมและธรรมชาติด้วยตัวเอง มีข้อมูลในการเลือกสนับสนุนชุมชน ท้องถิ่นและธุรกิจที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม ส่วนผู้ประกอบการท่องเที่ยวหรือเจ้าของธุรกิจควรให้ความสำคัญกับเส้นทางท่องเที่ยวก่อนการประกาศเส้นทางและได้รับการฝึกอบรมเพื่อต้อนรับและบริการนักท่องเที่ยว มีร้านเช่าจักรยานตามเส้นทางนี้ มีกิจกรรมง่าย ๆ ให้นักท่องเที่ยวได้มีปฏิสัมพันธ์ด้วย นักท่องเที่ยวสามารถที่จะสะสมแต้มในสมุด **“พาสปอร์ต”** ซึ่งสามารถที่จะเปลี่ยนเป็นรางวัลได้ เช่น ประกาศนียบัตร **“นักท่องเที่ยวหัวใจอนุรักษ์”** เป็นต้น

แนวความคิดเรื่องเส้นทางท่องเที่ยวสามารถใช้กับเส้นทางหลวงที่มีระยะทางยาวกว่านี้ได้เช่นกัน โดยแบ่งตามกลุ่มแหล่งท่องเที่ยวหรือแบ่งตามประเด็นการท่องเที่ยว เช่น **“เส้นทางสำรวจถ้ำ”** **“เส้นทางชนเผ่า”** **“อาหารท้องถิ่น”** ควรมีการจัดงานประจำปี หรือประเพณีสำคัญเป็นประจำเพื่อเปิดโอกาสให้เจ้าของธุรกิจหรือผู้นำชุมชนได้นำเสนอแนวคิดสร้างสรรค์และเผยแพร่ต่อสาธารณชน

2. **ในระดับเครือข่าย :** การปฏิบัติการในระดับนี้จะมุ่งไปที่การสร้างศักยภาพของผู้ประกอบการ ท่องเที่ยวในจังหวัดแม่ฮ่องสอน และมณฑลเทศาภิบาล (ที่มีบัตรอนุญาต) กลุ่มนี้จำเป็นต้องเข้าใจความต้องการของนักท่องเที่ยวอิสระเป็นอย่างดี ยกตัวอย่างเช่น นักท่องเที่ยวต้องการเวลาเป็นส่วนตัว ในวันพักผ่อน แต่ก็ต้องการมีปฏิสัมพันธ์กับคนท้องถิ่น หรือมีเส้นทางขับรถหรือทางจักรยานที่สามารถท่องเที่ยว

เองได้ และสามารถทำงานร่วมกับ กลุ่มท่องเที่ยวโดยชุมชน (CBT) และมัคคุเทศก์ท้องถิ่นได้เป็น
อย่างดี มัคคุเทศก์อาชีพต้องได้รับการฝึกอบรมเป็นพิเศษในการทำงานร่วมกันเป็นทีมกับมัคคุเทศก์
ท้องถิ่นเพื่อให้เกิดการสื่อความหมายทางวัฒนธรรมและธรรมชาติเชิงลึกซึ่งเป็นการ เพิ่มคุณค่าให้
นักท่องเที่ยวที่มาเยือนแม่ฮ่องสอนขณะเดียวกันก็ให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อชุมชนและสิ่งแวดล้อม

ผู้ประกอบการต้องได้รับการฝึกอบรมในการทำงานร่วมกับชุมชนในการพัฒนารายการนำเที่ยวซึ่งการ
ฝึกอบรมนี้จะเป็นประโยชน์ทั้งสองฝ่าย กล่าวคือ ผู้ประกอบการมีโปรแกรมท่องเที่ยวที่ตรงกับความต้องการ
ของกลุ่มนักท่องเที่ยว ชุมชนได้ฝึกทักษะการทำงานร่วมกับผู้ประกอบการ และนำเสนอของ
ดีชุมชน ในระยะต่อไปควรให้ความสำคัญกับการพัฒนา ผลิตภัณฑ์การท่องเที่ยวแบบมี ส่วนร่วม
และบทบาทความรับผิดชอบของพันธมิตรทั้งสองฝ่าย ยกตัวอย่าง การจัดทำรายชื่อชุมชนการท่องเที่ยว
ที่มี “ความพร้อมสำหรับต้อนรับนักท่องเที่ยว” และรายชื่อ “บริษัททัวร์ที่รับผิดชอบต่อสังคม”
สำหรับผู้ประกอบการและมัคคุเทศก์ ผู้ประกอบการท่องเที่ยวที่ทำงานร่วมกับพันธมิตรกับ
ชุมชนเป้าหมาย ควรมีข้อตกลง กันอย่างเป็นทางการ

การสร้างตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมกับโรงแรม ร้านอาหารและผู้ให้บริการด้านการขนส่ง ควรมีการฝึ
กอบรมเรื่องการลดพลังงาน พลังงานทางเลือกและพลังงานทดแทน การจัดการของเสีย และแนวทางใน
การสนับสนุนชุมชนกลุ่มอาชีพชุมชน

เนื่องจากนักท่องเที่ยวอิสระเป็นกลุ่มเป้าหมายที่มีแนวโน้มเพิ่มมากขึ้น ควรให้ความสำคัญกับศูนย์ ITC
ของแม่ฮ่องสอนในการเปิดพื้นที่ให้มีการแลกเปลี่ยนและมุ่งเป้าการ ประชาสัมพันธ์ ไปยังนักท่องเที่ยว
อิสระ ซึ่งต้องพัฒนาอย่างสอดคล้องไปกับการทำงานเรื่อง “โครงการเข็มทิศนำทางการท่องเที่ยว
ท้องถิ่น” (Local Compass project) เว็บไซต์ควรเป็นแบบตอบโต้ได้ (Interactive) และใช้สื่อเครือข่าย
ทางสังคม (Social Media) ต่าง ๆ โดยที่กลุ่มเป้าหมายแรกที่เราควรดึงเข้ามามีส่วนร่วมในเวทียออนไลน์นี้
ควรเป็นผู้ประกอบการ มัคคุเทศก์หรือชุมชนที่ได้ ฝึกอบรมหรือเข้าร่วมในการพัฒนาเรื่องการท่องเที่ยว
เชิงนิเวศแม่ฮ่องสอนมาก่อน

3. ในระดับชุมชน : โดยทั่ว ๆ ไป การสร้างศักยภาพควรเน้นที่การบริหารจัดการการท่องเที่ยว โดยชุมชนการเสริมสร้างทักษะของมัคคุเทศก์ชุมชน การจัดการที่พัก และการทำงานร่วมกับผู้ประกอบการท่องเที่ยวอย่างมีประสิทธิภาพ ชุมชนจำเป็นต้องได้รับการสนับสนุนเพื่อเข้าถึงกลุ่มนักท่องเที่ยวที่เหมาะสมและมีศักยภาพ โดยมีการพัฒนาโปรแกรมการท่องเที่ยวและบริการท่องเที่ยวให้เหมาะสมสอดคล้องกับนักท่องเที่ยวแต่ละกลุ่ม หรือทำงานเชิงรุกเพื่อให้ได้กลุ่ม เป้าหมายที่ตนเองพิจารณาแล้วว่าเหมาะสมกับชุมชน

เมื่อพิจารณาตามความต้องการของโครงการด้านการพัฒนาความเป็นอยู่ของประชาชนบนพื้นที่สูงในจังหวัดแม่ฮ่องสอน(UNJP)ตามเกณฑ์ในเรื่องการบรรเทาความยากจนความเสี่ยงการค้าแรงงาน การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งการคัดเลือกชุมชนเป้าหมายไว้ระดับหนึ่งแล้ว ประกอบกับระยะเวลาศึกษาจำกัดเพียง 2 เดือน ทางผู้ศึกษาจึงเสนอพื้นที่เป้าหมายและแนวทางการดำเนินงาน ดังนี้

- 1) **บ้านเมืองแพม** อำเภอปางมะผ้า เป็นชุมชนกะเหรี่ยงที่มีประสบการณ์ในการท่องเที่ยวแล้ว ตั้งอยู่ใกล้อำเภอปายในเขตตอนเหนือของแม่ฮ่องสอน เนื่องจากเมืองแพมมีพื้นที่อยู่ใกล้ถ้ำยาว ซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติและในตำบลถ้ำลอดมีทรัพยากรบุคคลที่เชี่ยวชาญทางด้านการศึกษาแล้ว จึงสามารถนำความรู้และทักษะดังกล่าวเป็นทุนในการพัฒนาวางแผนให้เมืองตำบลถ้ำลอดเป็นกรณีศึกษาด้านการท่องเที่ยวถ้ำ สร้างองค์ความรู้และฝึกอบรมมัคคุเทศก์ให้มีความรู้ความสามารถด้านสื่อความหมายทางธรรมชาติและความเชี่ยวชาญเฉพาะเรื่องเกี่ยวกับถ้ำ สร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนในการจัดการแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติและมีการวางแผนเชื่อมโยงกับผู้ประกอบการให้มีการวางแผนการจัดการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน
- 2) **บ้านเมืองปอน** อำเภอขุนยวม เป็นชุมชนในทางตอนใต้ของแม่ฮ่องสอน เมืองปอนเป็นชุมชนที่ยังไม่มีประสบการณ์การท่องเที่ยวมากนัก แต่มีความพร้อมทางด้านทรัพยากร ทางวัฒนธรรม การพัฒนาการท่องเที่ยวในเมืองปอนควรให้ความสำคัญกับการวางแผน แบบมีส่วนร่วมของผู้เกี่ยวข้องทางการท่องเที่ยวหลายฝ่าย และการพัฒนาชุมชนให้เป็นแหล่งเรียนรู้ด้านมรดกทางวัฒนธรรมและองค์ความรู้ด้านการสื่อความหมายทางวัฒนธรรม

ข้อเสนอแนะเฉพาะของแต่ละชุมชน มีดังต่อไปนี้

บ้านเมืองปอน

องค์กรและชุมชน

- การสร้างความเข้มแข็งและการฝึกอบรมให้กับกลุ่มโฮมสเตย์
- การฝึกอบรมให้มัคคุเทศก์ท้องถิ่นด้านการสื่อความหมาย ภาษา และอาหารสุขภาพในท้องถิ่น
- แผนแม่บท : การพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชนเพื่อส่งเสริมศิลปะและวัฒนธรรมท้องถิ่น
กับองค์การบริหารส่วนตำบล

การพัฒนาผลิตภัณฑ์

- ผลิตภัณฑ์อาหารปลอดสารพิษ ร้านกาแฟหรือร้านอาหารไทใหญ่
- การสอนทำอาหารของชนชาวไทใหญ่และโฮมสเตย์
- อบรมเชิงปฏิบัติการสอนศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน

การตลาด

- การออกแบบผลิตภัณฑ์ และการฝึกอบรมทางการตลาดสำหรับกลุ่มอาชีพ
- การส่งเสริมเครือข่ายห่วงโซ่อุปทานกับโรงแรม ร้านอาหารในแม่ฮ่องสอน เชียงใหม่และกรุงเทพฯ
- การฝึกอบรมสร้างความเข้าใจเรื่องความต้องการของนักท่องเที่ยวที่หลากหลายและแผนการตลาด

บ้านแม่หลุย

องค์กรและชุมชน

- การฝึกอบรมการเตรียมความพร้อมชุมชนในการทำการท่องเที่ยวโดยชุมชน
- การฝึกอบรมมัคคุเทศก์ท้องถิ่น การเป็นเจ้าของบ้านที่ดีและการจัดการบ้านพักแบบโฮมสเตย์
- การฝึกอบรมเรื่องความปลอดภัยทางน้ำและการล่องแพ

การพัฒนาผลิตภัณฑ์

- มีบ้านพักที่พร้อมให้บริการและมีรายการนำเที่ยวศึกษาธรรมชาติโดยประสานงาน กับอุทยานแห่งชาติ
- มีศูนย์เรียนรู้และบริการชุมชนสำหรับนักศึกษาและอาสาสมัคร (เช่น การทดสอบคุณภาพน้ำ)
- การพัฒนางานผ้าย้อมสีธรรมชาติเป็นผลิตภัณฑ์ชุมชนเชื่อมโยงกับผู้ประกอบการค้าในอุตสาหกรรม
ท่องเที่ยว

การตลาด

- จำเป็นต้องช่วยเหลือด้านการสื่อสาร เนื่องจากไม่มีสัญญาณโทรศัพท์
- การฝึกอบรมเพื่อให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับนักท่องเที่ยว พันธมิตรทางการตลาดและการเข้าถึงตลาดให้มากขึ้น
- จัดให้มีข้อมูลเกี่ยวกับชุมชนและบริการทางการท่องเที่ยวมากขึ้น

บ้านเมืองแพม

องค์กรและชุมชน

- การสร้างความเข้มแข็งให้กับองค์กรการท่องเที่ยวชุมชนเพื่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและ การพัฒนาชุมชน การจัดทำบัญชี/การเงิน
- ใช้อาคารหลังเดิมแต่พัฒนาระบบข้อมูลนักท่องเที่ยวให้ดีขึ้น
- มีการฝึกอบรมภาษาอังกฤษและการสื่อความหมายวัฒนธรรมและธรรมชาติกับกลุ่มมัคคุเทศก์ท้องถิ่น ชุมมัคคุเทศก์ และเจ้าของบ้านที่ต้อนรับนักท่องเที่ยว

การพัฒนาผลิตภัณฑ์การท่องเที่ยว

- ถ้ำ โดยให้ความสำคัญที่ถ้ำยาว พัฒนาทางเดิน ข้อมูล การฝึกอบรมมัคคุเทศก์ ไฟนำเที่ยว พลังงานแสงอาทิตย์และระบบการป้องกันเข้าถ้ำโดยไม่ได้รับอนุญาต
- พัฒนาการออกแบบและเทคนิคการขายอย่างมีศิลปะไม่ใช่การแข่งขันการขายของเช่นที่เป็นอยู่
- การทำโปรแกรมที่น่าเสนอเรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน

การตลาด

- การฝึกอบรมการตลาดและเทคโนโลยีสารสนเทศสำหรับตลาดคนไทย (โรงเรียนมีอินเตอร์เน็ต)
- การเผยแพร่ประชาสัมพันธ์หมู่บ้านให้เป็นที่รู้จัก
- การสร้างพันธมิตรทางการตลาด เครือข่ายการท่องเที่ยวและเครือข่ายงานผ้าทอมือ

ระดับตำบล พัฒนาเป็นศูนย์การเรียนรู้การท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน

แนวทางระดับตำบลถือเป็นแนวทางที่น่าสนใจใน การจัดการถ้ำด้วยเนื่องจากถ้ำมีความเปราะบาง และอยู่ใน ภาวะเสี่ยงที่ยังไม่มีใครลุกขึ้นมาทำการอนุรักษ์ อย่างจริงจัง อีกทั้งมีทรัพยากรบุคคล คือ นักวิจัย และ นักสำรวจถ้ำที่มีประสบการณ์ในพื้นที่ที่สามารถ ผลักดันพัฒนาให้ตำบลถ้ำลอดเป็น ศูนย์การเรียนรู้ถ้ำระดับ ชาติและระดับภูมิภาคได้

จากความสำเร็จในการริเริ่มข้างต้นในอนาคตอาจกำหนดให้แม่ฮ่องสอนเป็นศูนย์ต้นแบบ (Best Practice) ด้านการท่องเที่ยวโดยชุมชน การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และการเพิ่มคุณค่าให้กับผลิตภัณฑ์ทางการเกษตรผ่านช่องทางเครือข่ายการ งานวิจัย กรณีศึกษาชุมชนต้นแบบ การรวบรวมทักษะและประสบการณ์ของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทางด้านการท่องเที่ยวมาถอดเป็นบทเรียน เป็นศูนย์ฝึกอบรมสำหรับผู้ประกอบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ มัคคุเทศก์เชิงนิเวศ ผู้ดำเนินการ การท่องเที่ยวโดยชุมชน เป็นต้น ใช้พื้นที่ท่องเที่ยวเป็นแหล่งเรียนรู้ด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และการท่องเที่ยวโดยชุมชน เป็นศูนย์เรียนรู้ครบวงจร

ข้อเสนอแนะเพิ่มเติม

- ความเป็นแม่ฮ่องสอนสามารถสามารถทำให้เกิดการท่องเที่ยวโดยชุมชน และการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ การสนับสนุนเรื่องการพัฒนาการท่องเที่ยวเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวและในชุมชนจะช่วยสร้างภาพลักษณ์และยกระดับการท่องเที่ยวแม่ฮ่องสอนในเรื่องการท่องเที่ยวเชิงนิเวศได้เป็นอย่างดี แม่ฮ่องสอนต่างหากที่ควรนำเสนอการท่องเที่ยวโดยชุมชน หรือการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยการสร้างชื่อเสียงหรือภาพลักษณ์ของแม่ฮ่องสอนให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ
- การพัฒนามัคคุเทศก์ด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของแม่ฮ่องสอนให้เป็นผู้เชี่ยวชาญเฉพาะทาง มีศักยภาพและพัฒนาทักษะด้านภาษาเยอรมันและฝรั่งเศสเพิ่มเติม
- การออกแบบสินค้าและผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นเพื่อเพิ่มคุณค่าให้กับศิลปหัตถกรรมท้องถิ่นและมีการนำเสนอสินค้าเพื่อส่งต่อไปยังแหล่งอื่น เช่น กรุงเทพฯ หัวหิน เชียงใหม่ และการสร้างชื่อเสียง (Brand) แม่ฮ่องสอนให้เป็นที่รู้จักและติดตลาด

สิ่งแวดล้อม การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและพลังงาน

- ควรมีงานวิจัยทางวิชาการทั้งเชิงปริมาณและคุณภาพเพื่อศึกษาข้อจำกัดของทรัพยากรในอำเภอบางจังหวัดแม่ฮ่องสอน และแม่สะเรียง มีการกำหนดเขตการใช้ทรัพยากร การกำหนดเขตการใช้ทรัพยากร (Zoning) และการกำหนดค่าบำรุงเพื่อช่วยในการรักษาป่า
- ควรมีการเสริมสร้างขีดความสามารถในการจัดการพลังงานและของเสียในโรงแรม ร้านอาหาร และในบริษัทนำเที่ยว
- ควรมีการส่งเสริมให้แม่ฮ่องสอนเป็นเมือง “วิถีชีวิตสีเขียว” ให้เป็นงานรณรงค์ประชาสัมพันธ์ระดับจังหวัด

ข้อเสนอแนะเบื้องต้นสำหรับหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง

✓ สำนักงานท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัด (ททจ.)

สำนักงานการท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดมีบทบาทในฐานะองค์กรผลักดันหรือประสานงานเพื่อรวบรวมองค์ความรู้ความเชี่ยวชาญจากทุกภาคส่วนให้เกิดการพัฒนาการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน โดยใช้แนวทางผสมผสานผลักดันให้เกิดการพัฒนามาตรฐานของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของ แม่ฮ่องสอน การจัดตั้งกลุ่ม/องค์กรผู้ชำนาญการด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ มีการฝึกอบรมมัคคุเทศก์เพิ่มเติมทั้งในเมืองแม่ฮ่องสอนและในอ.แม่สะเรียง จัดให้มีการมอบเกียรติบัตร หรือ ประทับตราสำหรับ นักท่องเที่ยวเชิงนิเวศในจ.แม่ฮ่องสอน หรือที่เรียกว่า “พาสปอร์ตสีเขียว” รวมทั้งการส่งเสริมเรื่องความคิดสร้างสรรค์ด้วยการประกวดการออกแบบสัญลักษณ์สำหรับ ผลิตภัณฑ์ ท่องถิ่นแม่ฮ่องสอน

✓ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท) แม่ฮ่องสอน ทำการวิจัยเกี่ยวกับตลาดทางการท่องเที่ยวเชิงนิเวศสำหรับ จังหวัดแม่ฮ่องสอน ทั้งตอนเหนือและตอนใต้ พัฒนาแผนการตลาดเพื่อเจาะกลุ่มเป้าหมายโดยผ่านกระบวนการร่วมมือกับภาคี การท่องเที่ยวจัดให้มีข้อมูลการท่องเที่ยว ทั้งภาษาไทย อังกฤษ ฝรั่งเศส และเยอรมัน